

Abdulaziz Qobulov

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

INNOVATSIYALARNI MOLİYALASHTIRISH TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimining samaradorligini tahlil qilish va baholashga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi zamonaviy muammolar va innovatsion rivojlanish talablari kontekstida ushbu tizim samaradorligini oshirishning asosiy muammolari va imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Qonunchilik bazasini tahlil qilish, investitsiya muhitini baholash, innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini o'rganish, shuningdek, muvaffaqiyatli innovatsion loyihalar tajribasini tahlil qilishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini, masalan, startaplar uchun moliyaviy vositalarni rivojlantirish, davlat, biznes va ilmiy hamjamiyat o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, innovatsion loyihalar uchun moliyaviy resurslarning shaffofligi va mavjudligini oshirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: innovatsiyalarni moliyalashtirish, tavakkalchilik kapitali, venchur investitsiyalari, moliyaviy vositalar, startaplar, kichik korxonalar, innovatsion faoliyat, xalqaro tajriba, davlat siyosati, iqtisodiy o'sish.

INCREASING THE EFFICIENCY OF THE INNOVATION FINANCING SYSTEM

Abstract. The article is devoted to the analysis and assessment of the effectiveness of the innovation financing system in Uzbekistan. The purpose of the study is to identify the main problems and opportunities for improving the

[International Journal of Finance and Digitalization](http://www.ijfd.uz)
Email: ijfduz@gmail.com

efficiency of this system in the context of modern problems and innovative development requirements. An integrated approach was used, including the analysis of the legal framework, assessment of the investment environment, the study of the mechanisms of state support for innovation, as well as the analysis of the experience of successful innovation projects. The results of the research allow to identify the main areas of improvement of the innovation financing system in Uzbekistan, such as the development of financial instruments for start-ups, strengthening of cooperation between the state, business and scientific community, increasing the transparency and availability of financial resources for innovative projects.

Key words: innovation financing, risk capital, venture investments, financial instruments, start-ups, small enterprises, innovative activities, international experience, public policy, economic growth.

KIRISH

Zamonaviy davr tez o'zgarishlar va texnologiyaning doimiy rivojlanishi bilan ajralib turadi. Innovatsiyalar mamlakatning jahon bozorida raqobatbardoshligini ta'minlash orqali iqtisodiy o'sishda muhim rol o'ynaydi. Innovatsiyalarni moliyalashtirish yangi texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir.

O'zbekiston o'tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakat sifatida innovatsion sohani rivojlantirishga katta ahamiyat bermoqda. Biroq, potentsial va resurslarga qaramay, mamlakatda mavjud innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimi yanada samarali yondashuvni va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishni talab qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimining samaradorligini tahlil qilish va baholashdan iborat bo'lib, uni yaxshilashning asosiy muammolari va imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Ish global tendentsiyalar va eng yaxshi amaliyotlar kontekstida innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning moliyaviy mexanizmlari, Qonunchilik bazasi va amaliyotini har tomonlama tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega, bu esa innovatsiyalarni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish va mamlakatning iqtisodiy o'sishiga yordam beradi.

ADABIYOT SHARHI.

O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilganda bir qancha asosiy mavzular va tadqiqot yo'nalishlari aniqlandi. Asosiy jihatlaridan biri innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining joriy holatini, jumladan, moliyaviy resurslar mavjudligini, innovatsion loyihalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va mavjud moliyaviy vositalarni o'rganishdan iborat.

Mualliflarning ishlari O'zbekistonda innovatsion faollikni rag'batlantirish va yangi texnologiyalarni rivojlantirishni jadallashtirishga yordam beradigan riskli kapital bozori va venchur investitsiyalarini rivojlantirish zarurligiga e'tibor qaratadi. Investorlarni innovatsion loyihalarga jalb etish bo'yicha qulay investisiya muhitini yaratish, qonunchilik bazasini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, adabiyotlarda innovatsiyalarni moliyalashtirish sohasidagi xalqaro tajriba va ilg'or tajribalar o'rganilgan bo'lib, bu O'zbekiston iqtisodiyotida qo'llaniladigan eng yaxshi yondashuv va usullarni aniqlash imkonini beradi. Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va innovatsiyalar uchun qulay muhit yaratishda davlatning rolini o'rganish ham muhim jihatdir.

Ayrim tadqiqotlar, shuningdek, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning mavjud dasturlari va siyosati samaradorligini baholashga, shuningdek, mamlakatdagi innovatsion tadbirkorlar va startaplar duch keladigan muammo va muammolarni aniqlashga qaratilgan. Bu O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar va chora-tadbirlarni taklif qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning samarali tizimini rivojlantirish O'zbekistonda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni tezlashtirishning muhim omili hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada Jahon banki, Pitchbook, xalqaro Biznes standart kompaniyasi va boshqa moliya tashkilotlari, xalqaro konsalting kompaniyalari, shuningdek, O'zbekiston respublikasi Markaziy banki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, rasmiy statistik ma'lumotlari va tadqiqotlari natijasi asosida matematik statistik tahlil, ko'rsatkichlar monitoringi, kuzatuv kabi metodlar yordamida tahlil amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda O'zbekistonning iqtisodiyotning innovatsion turiga o'tishi ko'p jihatdan ru sub'ektlari va innovatsion tizimlarning innovatsion rivojlanishiga bog'liq [3].

O'zbekiston Respublikasi sub'ektlarning innovatsion rivojlanishi deganda tovarlar va xizmatlarni yaratish orqali innovatsion potentsialni oshirish va amalga oshirishga qodir bo'lgan innovatsion tizimni shakllantirishga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy jarayon tushuniladi [6].

Ushbu jarayon intellektual mehnatdan foydalanishga asoslangan va mahsulotning yuqori qo'shilgan qiymatini yaratadigan yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni tashkil etish orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish uchun zarurdir [2]. Iqtisodiyotni intensivlashtirishning asosiy ko'rsatkichi rivojlanish va tijoratlashtirishga sarmoya kiritish, shuningdek investitsiyalar tarkibidagi innovatsion investitsiyalar ulushini oshirishdir.

O'zbekiston Respublikasi sub'ektlarining innovatsion rivojlanishiga boshqaruv ta'siri davlatning innovatsion faoliyatga munosabatini aks ettiruvchi, hokimiyat, fan va biznes o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning maqsadlari, yo'nalishlari, shakllarini belgilaydigan davlat innovatsion siyosati tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining 2020-yilgacha bo'lgan davrdagi innovatsion rivojlanish strategiyasida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari keltirilgan.

Jadval 1.

**O 'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida
innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari [7]**

Ijtimoiy - iqtisodiy siyosat shakllari	Innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari
Innovatsion	* Normativ-huquqiy, moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan ta'minot. * Intellektual mulkni himoya qilish. * Iqtisodiy aylanmaga innovatsiyalarni joriy etish. * Kompleks qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etish. * Ishlab chiqarishni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish va yuqori texnologiyali mahsulotlarni eksport qilish.
Byudjet	* Innovatsion xarajatlarning ustuvorligini ta'minlash. * Innovatsiyalarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan byudjet xarajatlarining asosiy moddalarini o'zgartirish yo'nalishlarini aniqlash.
Soliq	* Innovatsion rivojlanishning asosiy omillari bo'yicha soliq yukini optimallashtirish. * Kerakli soliq imtiyozlarini joriy etish.
Texnik	Texnologik modernizatsiya va innovatsiyalarni rag'batlantirishni texnik jihatdan tartibga solish tizimini shakllantirish. * Yangi texnologiyalarni joriy etishdagi to'siqlar va cheklovlarni olib tashlash.
Ijtimoiy - iqtisodiy siyosat shakllari	Innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari
Raqobatbardosh	* Ma'muriy resurslardan foydalanish orqali bozorlarda hukmronlik qilayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarning adolatsiz raqobati uchun imkoniyatlarni minimallashtirish. * Qulay tadbirkorlik muhitini shakllantirish, shu jumladan huquqni muhofaza qilish va nazorat organlari, sud tizimi, davlat yurisdiksiyasi faoliyati, biznesni umumiy huquqiy tartibga solish.
Davlat xaridlari siyosati	* Mijozlarga innovatsion mahsulotlarni sotib olish va davlat tomonidan xaridlar orqali ishlab chiqarishni rag'batlantirish imkoniyatini beradigan zarur vositalar va protseduralarni yaratish.
Tashqi	* Tashqi bozorlarda davlat innovatsion kompaniyalari manfaatlarini qo'llab-quvvatlash. * Iqtisodiyotni texnologik modernizatsiya qilishda yordam bera oladigan davlat korxonalari uchun xorijiy texnologik sheriklarni izlash.

Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini davlat darajasida, shuningdek xo'jalik yurituvchi sub'ektlar darajasida moliyaviy qo'llab-quvvatlash muammosini hal qilish uchun innovatsion sohaga investitsiyalarni jalb qilish institutlari, vositalari va mexanizmlari to'plami bo'lgan samarali moliyalashtirish tizimi zarur. U innovatsion jarayonning barcha bosqichlarida moliyaviy resurslarning o'z manbalaridan oluvchilarga o'tishi bilan bog'liq bo'lgan innovatsion faoliyat sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarning butun majmuasini qamrab oladi. [4;16].

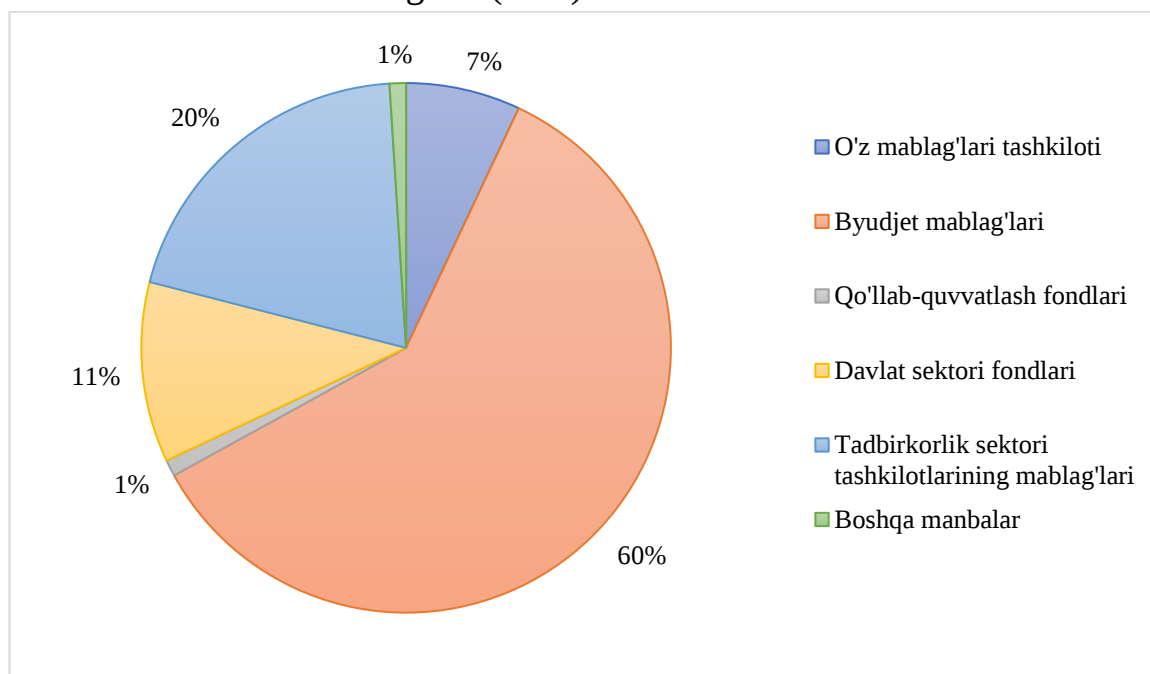
Moliyalashtirish hajmi va tuzilishiga moliya tizimining modeli, uning xususiyatlari, davlatning innovatsion siyosatining tabiati, tadbirkorlik sektorining innovatsion faoliyati, iqtisodiyotning tarmoq tuzilishi va kompaniyalarning ishlab chiqarish ixtisoslashuvi ta'sir qiladi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston innovatsion jarayonni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda davlatning ustun ishtirokini o'z ichiga olgan o'tish davri modeli bilan ajralib turadi [5;16]. 2017-2018 yillardagi statistik yilnomaga ko'ra, ichki tadqiqot va rivojlantirish xarajatlarini moliyalashtirishning asosiy manbalari davlat va byudjet (66%), tadbirkorlik sektori tashkilotlari (16%) va ilmiy tashkilotlarning o'z mablag'lari hisoblanadi (14%) [12;13].

Shuni ta'kidlash kerakki, innovatsiyalarni moliyalashtirishning zamonaviy davlat tizimi quyidagi muammolar bilan ajralib turadi: ilmiy-tadqiqot va tajriba - konstruktorlik ishlariga ajratilgan davlat mablag'laridan foydalanishning past samaradorligi; ko'plab oluvchilar o'rtasida byudjet investitsiyalarining tarqalishi; xususiy va davlat sektorining innovatsion mahsulotlarga bo'lgan talabining pastligi; tadqiqot va ishlanmalar uchun investor korxonalarining o'z mablag'larining etishmasligi, uzoq muddatli kreditlar olishda; innovatsion loyihalarni amalga oshirishda venchur kapitalining ichki bozorlarining, davlat-xususiy sheriklik tizimining rivojlanmaganligi; davlat tomonidan kichik innovatsion biznesni etarli darajada qo'llab-quvvatlamaslik; xorijiy ishlab chiqaruvchilarning qattiq raqobati; intellektual mulk huquqlarini himoya qilishni qiyinlashtiradigan huquqiy bazaning nomukammalligi; moddiy-texnik bazaning eskirishi; texnologik innovatsiyalarni amalga oshirishdan zaif daromad; ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishda qiyinchiliklar korxonalar [1;5;7;16]. Ushbu omillar ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadigan innovatsiyalarga investitsiyalar hajmini cheklaydi. Har bir O'zbekistonning innovatsion rivojlanishini moliyalashtirish tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Innovatsion siyosat resurslarni birlashtirish va innovatsion tizimni rivojlantirish uchun davlat hokimiyati organlari, ilmiy hamjamiyat, biznes tuzilmalarining teng ishtirokiga asoslanadi. Uning asosiy maqsadi kengaytirilgan takror ishlab chiqarish va innovatsion salohiyatni iqtisodiy aylanmaga jalb qilish asosida raqobatbardoshlikni oshirishdir. Innovatsion siyosatning eng muhim vazifalariga venchur boshqaruv tashkilotlarini tashkil etish va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion tizim infratuzilmasiga investitsiyalarni jalb qilish kiradi; innovatsion faoliyat sub'ektlariga moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan yordam ko'rsatish [8; 11].

Innovatsion salohiyatni rag'batlantirish, rivojlantirish, ulardan samarali foydalanish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash shakllari bo'yicha asosiy qoidalar "innovatsion faoliyat to'g'risida" 28.11.06 yildagi 591-ZS-sonli viloyat qonunida belgilangan.

Statistik yilnomaga ko'ra, ichki tadqiqot va ishlab chiqish xarajatlarning eng yuqori ulushi byudjetni moliyalashtirish (60%), tadbirkorlik sektori (20%) va davlat sektori tashkilotlari mablag'lari (11%).

Rasm 1. 2017 yil uchun moliyalashtirish manbalari bo'yicha ichki tadqiqot va ishlab chiqish xarajatlari tarkibi, % [7]

Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi ko'p jihatdan sanoat korxonalarining innovatsion faoliyatiga va texnologik innovatsiyalarni joriy etishga bog'liq (bozorda joriy etilgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotlar yoki xizmatlar; amaliy faoliyatda foydalaniladigan xizmatlarni ishlab chiqarish (uzatish) ning yangi yoki takomillashtirilgan jarayoni yoki usuli). Texnologik innovatsiyalar byudjet va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Biznes tomonidan eng yangi ishlanmalar va texnologiyalarga talab mavjud, shuning uchun innovatsion, investitsion, ilmiy-texnikaviy va ilmiy-ma'rifiy faoliyatni ularning kompleks o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun integratsiyalashuviga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2020 yilgacha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi va 2030 yilgacha investitsiyalarni rivojlantirish strategiyasi loyihasida normativ - huquqiy bazani, moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan qo'llab-quvvatlashning institutsional tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarish va texnologik, ekspert-konsalting, axborot, moliyaviy guruhlarini o'z ichiga olgan investitsiya va innovatsion infratuzilmani shakllantirish ko'zda tutilgan. Ular fundamental ilmiy tadqiqotlardan texnologiyalarni joriy etish va tayyor ilm-fan talab qiladigan mahsulotlarni sotishgacha bo'lgan innovatsion rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Davlat dasturining kutilayotgan natijalari iqtisodiyotda qulay tadbirkorlik va investitsiya muhitini yaratish bo'ladi; innovatsion tizim ishtirokchilarining tadbirkorlik faolligini va ko'b sub'ektlarining raqobatbardoshligini oshirish; innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish; xalqaro va mintaqalararo hamkorlikni rivojlantirish.

Innovatsion faoliyat sub'ektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan moliyaviy vositalarga quyidagilar kiradi: grantlar; subsidiyalar; biznesni kreditlash; imtiyozli soliqqa tortish. Ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tanlov asosida viloyat byudjeti mablag'lari hisobidan ta'minlanadi.

Viloyat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun murojaat etuvchi innovatsion faoliyat sub'ektlari yirik tadbirkorlik sub'ektlari, shuningdek, o'rta va kichik biznes sub'ektlari hisoblanadi.

Yirik korxona innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish uchun bevosita foydalaniladigan asosiy vositalarni sotib olish, shuningdek patentlar narxini to'lash uchun sarflangan xarajatlarning bir qismini qoplashi mumkin. [o'n bir]

KO'B sub'ektlari ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik ishlari, ishlab chiqarishni loyihalash, yangi ishlab chiqarish jarayonlarini, mahsulotlarni, xizmatlarni va ularni ishlab chiqarish usullarini loyihalashga qaratilgan operatsion xarajatlar, kapitalning bir qismi miqdorida kompensatsiya oladilar; texnologik innovatsiyalar bilan bog'liq mashina va uskunalar, dasturiy ta'minotni sotib olish; sertifikatlashtirish va patentlash; ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, operatsion samaradorlikni oshirish va mulkiy qo'llab-quvvatlash maqsadida lizing to'lovlarini to'lash. [7]

Moliyaviy yordam olish uchun innovatsion faoliyat sub'ektlari quyidagi shartlarga javob berishi kerak: [7]

- ustuvor yo'nalishlarda innovatsion faoliyatni amalga oshirish (agrosanoat kompleksi; mineral-xom ashyo kompleksi; elektroenergetika; informatika va telekommunikatsiya; mashinasozlik kompleksi; qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi; kimyo va neft-kimyo sanoati; sog'liqni saqlash; transport kompleksi; kosmik texnologiyalar); ;

- oxirgi hisobot yili uchun davlat yoki statistik kuzatuv shakli bilan tasdiqlangan o'z ishlab chiqarishi, bajarilgan ishlar va xizmatlarning jo'natilgan tovarlari umumiy hajmining kamida 10 foizini tashkil etuvchi innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish;

Innovatsion siyosat maqsadlariga erishish va intensiv iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi moliya bozorini rivojlantirish ko'plab muammoli jihatlarni bartaraf etishni taqozo etadi. Bularga quyidagilar kiradi: innovatsiyalar va texnologik rivojlanishga investitsiya kiritish uchun institutsional shart-sharoitlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, innovatsiyalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning to'liq amalga oshirilmaganligi, aholining moliyaviy savodxonligining past darajasi, emitentlarning ochiq kapital bozoriga kirishda tajribasining yo'qligi, innovatsiyalar va texnologik rivojlanishning past darajada rivojlanishi. texnologiyalarni tijoratlashtirish mexanizmlari, ixtisoslashuvning bir qator asosiy tarmoqlari va iqtisodiyotning yuqori texnologiyali tarmoqlari uchun cheklangan investitsiyalar [7]. Kelajakda ular

ilmiy, texnologik va ixtirochilik faoliyatidan foydalanish samarasini kamaytirishi mumkin; fan, ta'lim, innovatsion va moliya tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik aloqalarini zaiflashtirish; kichik va o'rta korxonalarning innovatsion faoliyatga qiziqishini kamaytirish [8].

XULOSA

Shunday qilib, O'zbekiston va uning tarkibiy tuzilmalarini innovatsion rivojlantirish davlat ijtimoiy-iqtisodiy, investitsiya va innovatsion siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu ko'p jihatdan davlat darajasida, shuningdek, tadbirkorlik sub'ektlari darajasida moliyaviy qo'llab-quvvatlashga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimiga ta'sir etuvchi cheklovchi omillar O'zbekiston Respublikasi va uning hududlari iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishini cheklashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 25 avgustdagi O'RQ-392-son "Investitsiya va pay fondlari to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrda O'RQ-598-son "Investitsiyalar va investisiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.
3. "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni loyihasi.
http://old.my.gov.uz/ru/getPublicService/332?action=view&item_id=2104
4. <https://mininnovation.uz/ru> O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining rasmiy sayti
5. <http://projectimo.ru/upravlenie-investiciyami/finansirovanie-innovacionnykh-proektov.html>
6. Cumming, D., Groh, A. P. (2018), Entrepreneurial Finance: Unifying Themes and Future Directions, Journal of Corporate Finance, 50(C), 538-555.
7. Cabanes, B. (2017), Modéliser l'émergence de l'expertise et sa gouvernance dans les entreprises innovantes: des communautés aux sociétés proto-épistémiques d'experts, Thèse de Doctorat, Paris Sciences et Lettres, Mines ParisTech.

8. Juk I.N., Kireeva E.F., Kravchenko V.V. Xorijiy davlatlarning moliya-kredit tizimlari [Elektron resurs]: Darslik. nafaqa / Umumiy. ed. I.N. Xato. -Mn.: BSEU, 2014. - 415.